

JANINA MIROSLAWA STOKSIK, *Geometry malopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, wyd. Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2013, ss. 257 + plany nr 1–36 nlb; luźne arkusze planów nr 37–44 w kopercie wklejonej na tylnej okładce.

Publikacja, poza wprowadzającym w tematykę pracy wstępem (s. 9–23), składa się z trzech dużych rozdziałów, a właściwie części, podzielonych z kolei na numerowane podrozdziały: I — „Początki miernictwa w Polsce” (s. 23–62), II — „Uniwersytet Krakowski miejscem kształcenia geometrów od XV do XVIII wieku” (s. 63–126), III — „Geometry w Małopolsce i ich dzieła” (s. 127–207). Całość zaopatrzona jest w bibliografię, spisy skrótów i ilustracji, indeksy: osobowy i nazw geograficznych oraz 44 reprodukcje dawnych planów osiedli. Książka stanowi owoc wieloletniej pracy badawczej Autorki, związanej zawodowo z Oddziałem Kartografii Archiwum Narodowego w Krakowie (przedtem Wojewódzkie Archiwum Państwowe Kraków). Niektóre zagadnienia, związane z podjętym tematem, znalazły swój wyraz już we wcześniejszych publikacjach J.M. Stoksik¹.

Jest to — jak wynika z lektury — monografia dwóch ważkich tematów. Pierwszy to geneza i proces powolnego wyodrębniania się w XVI–XVIII w. zawodu miernika geodety. Tempo tego procesu zależało zarówno od zakresu uniwersyteckiego wykształcenia (głównie Akademii Krakowskiej) i intensywności kontaktów z innymi ośrodkami nauki, jak i od stopniowo wdrażanych w użycie w tym czasie nowych instrumentów — narzędzi pracy. Drugim wiodącym zagadnieniem są rezultaty pracy geometrów — pomiary w terenie oraz ich opisy wciągane do akt, a także plany mierzonych osiedli. Te ostatnie zawierają podwójną informację — są źródło-

¹ M.in.: *Malopolscy miernicy w XVI–XVII w.*, [w:] *Spoleczeństwo staropolskie*, t. 4, red. A. Izydorczyk, A. Wyczański, Warszawa 1986, s. 71–103; *Fundacja katedry geometrii praktycznej w Akademii Krakowskiej (1631)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1987, nr 807, s. 65–75; *Dzieje katedry geometrii praktycznej w Akademii Krakowskiej (1631–1778)*, tamże, 1990, nr 943, s. 21–37; por. biogram: *Strzałka Adam (1585–1634)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej cyt.: *PSB*), t. 44, Warszawa 2006/2007, s. 566.

wym zapisem graficznym mówiącym nie tylko o metodach stosowanych przez małopolskich mierniczych, ale również o pierwotnych układach przestrzennych mierzonych osiedli, odkrywanych (lub nie) przez geometrów krakowskich w momencie odwzorowania pomiaru. Zagadnienia omówione w związku z rolą uczelni Jagiellońskiej, niewątpliwie istotne, odsuwają się na plan dalszy w świetle wspomnianych, głównych wątków pracy.

W rozdziałach II i III Autorka przyjęła narrację eksponującą w dużej mierze życiorysy zawodowe poszczególnych geometrów, pieczołowicie odtwarzając, zarówno na podstawie literatury, jak i olbrzymiej liczby wykorzystanych źródeł (głównie rękopiśmiennych, pochodzących z wielu archiwów), ich związku z Akademią Krakowską, zainteresowania czytelne poprzez tematykę wygłaszanych na uczelni wykładów (o ile dotyczyło to wykładowców), kontakty z innymi europejskimi uniwersytetami i zapożyczanie metod pracy, a także ich dorobek w zakresie miernictwa. Monografia zawiera wiele niepublikowanych dotychczas informacji z tej dziedziny. Porównując dokumentację dotyczącą wykazu geometrów małopolskich związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim (do roku 1780), a zwłaszcza z fundacją Adama Strzałki, stanowiącą w latach 1631–1778 podstawę skromnego uposażenia wykładowców katedry geometrii praktycznej (tab. I, s. 115–118), w przybliżeniu można określić, że zaledwie nieco więcej niż jedna trzecia wymienionych tam osób była przed publikacją tej książki znana z literatury przedmiotu. Chodzi tu głównie o *Polski Słownik Biograficzny*, interesujący się jednak tylko najwybitniejszymi jednostkami uprawiającymi ten zawód, których biogramy pisali przeważnie słynni badacze kultury staropolskiej — jak H. Barycz, lub historycy nauk ścisłych — jak A. Birkenmajer. Geometry wymieniani byli również w pracach dotyczących historii geodezji w XVIII w., przede wszystkim pióra S.J. Tymowskiego, lub w monograficznych pracach dotyczących pojedynczych osób.

Na Akademii Krakowskiej panowała przez dłuższy czas średniowieczna zasada rotacji, czyli przechodzenia kolejno z jednej katedry na drugą, od najniżej uposażonych do najbogatszej — teologii. Ufundowanie przez Adama Strzałkę w 1630 r. katedry geometrii praktycznej, zapewniającej skromny, ale stały dochód jej wykładowcom, pozostawało w związku z postulatem unowocześnienia uczelni poprzez kryterium fachowości, wysuwany w tym czasie przez Jana Brożka, wybitnego profesora Akademii Krakowskiej. Autorka bada szczegółowo tematy wykładów tej katedry, dociekając, w jakiej mierze wiążą się one z realizacją stabilizacji wykładowców.

Zagadnienia postępu wiedzy i kontaktów z innymi ośrodkami europejskimi, czy odwrotnie — załamania, spadku poziomu nauki na uczelni krakowskiej — zostały omówione również drogą analizy działalności poszczególnych wykładowców w różnych okresach. Autorka wspomina (s. 67–68) m.in. o nowatorskich pomysłach Jana Brożka w latach 1618–1620, zamierzającego sporządzenie kartograficznego zdjęcia Polski, opartego na pomiarach całego kraju i zastosowaniu metody triangulacyjnej. Byłby to pomysł kongenialny z eksperymentem Willebrorda Snelliusa, holenderskiego profesora matematyki z Lejdy, nasuwający przypuszczenie o szybkim obiegu informacji pomiędzy europejskimi uczelniami i Akademią Krakowską, Snellius bowiem parę lat przedtem (w 1616 r.) użył sieci trójkątów, obliczając długość południka². W omawianej pracy brak wzmianek o kontaktach Jana Brożka z naukowymi ośrodkami zagranicą. Autorka konstatuje obniżenie się poziomu nauki w drugiej połowie XVII w. i dążenie do reformy uczelni w XVIII w. Ciągle, aż do 1760 r., zdarzały się w ramach kariery akademickiej sytuacje przechodzenia na inną katedrę lub wydział. W 1760 r. powołano komisję (J.F. Niegowiecki, A. Jagielski, A.J. Putanowicz), której zadaniem była reforma na wydziale *Artium*. W 1765 r. opracowano statut wydziału Filozofii, odchodząc od panującego dotąd uniwersalizmu, wprowadzono specjalizację oraz cztery dwuletnie klasy, na których wykładano wyznaczone

² www.Geoforum-geodezja.gmap (dostęp 17.11.2015).

przedmioty. W związku z kolejną reformą uczelni, przeprowadzaną przez Hugona Kołłątaja na zlecenie Komisji Edukacji Narodowej, zniesiono w 1780 r. Akademię Krakowską, zastępując ją Szkołą Główną Koronną, gdzie miejsce dawnych wydziałów i katedr zajęły dwa kolegia — Kolegium Moralne i Kolegium Fizyczne. W programie katedry matematyki elementarnej była algebra, geometria, trygonometria i zastosowanie tych dziedzin w geometrii praktycznej.

Wydaje się, że rozdział I zaplanowany został jako część pracy nadająca całości książki charakter syntezy, to znaczy miał za zadanie zreferowanie nie tyle dotychczasowego stanu badań, co ustaleń w zakresie początków miernictwa polskiego. Zagadnienia są rozpoznane nierównomiernie i rozproszone w literaturze przedmiotu, przede wszystkim jednak dotyczą problemów bardzo dyskusyjnych, podejmowanych często jedynie na marginesie wielu prac mediewistycznych. Treść przypisów w omawianej książce nasuwa natomiast przypuszczenie, że Autorka albo próbuje rozwiązać problem sama, albo preferuje — nie tylko w tym rozdziale — korzystanie z prac badaczy nurtu historii nauk ścisłych, jak gdyby filtrujących wyniki badań historycznych w celu wyjaśnienia określonych punktów analizowanych zjawisk. I tak, rozpatrując wczesne sposoby określania wielkości posiadłości ziemskich przez mierników związanych z urzędem komorników granicznych, Autorka wykorzystała jako podrozdział 3 własny tekst, dotyczący sądów podkomorskich³.

O ile okres XVI–XVIII w. przeanalizowany został przez Autorkę na podstawie źródeł, głównie normatywnych — uniwersałów i konstytucji sejmowych, o tyle przy omawianiu kwestii wcześniejszych — sądu podkomorskiego i funkcji komornika — sięga m.in. do ustaleń J.S. Tymowskiego z lat 1961 i 1970⁴. Tymowski był zasłużonym badaczem miernictwa, interesował się jednak głównie okresem późniejszym, prace zaś z zakresu chronologicznego jego właściwych badań (XVIII–XIX w.) są udokumentowane i zaopatrzone w aparat naukowy. Natomiast niektóre z jego cytowanych tekstów, dotyczące wcześniejszych dziejów miernictwa, zostały opublikowane bez przypisów. Jakkolwiek w dziedzinie badań nad urzędami, zarówno nadwornymi, jak i ziemskimi, ukazało się w ostatnich dekadach kilka pozycji zmieniających poglądy na zakres kompetencji podkomorzego i komorników — prace A. Boguckiego (1985)⁵ czy J. Kurtyki (1996)⁶, a także ustalenia, które znalazły miejsce w kolejnych zeszytach spisów urzędników ziemskich poszczególnych prowincji sejmowych, autorstwa lub pod redakcją A. Gąsiorowskiego, wydanych głównie w latach 1970–1990, nie zostały jednak przez Autorkę uwzględnione.

Jest tu chyba miejsce na refleksję o pracach prowadzonych równolegle nad podobnymi tematami, ale pod odmiennym kątem widzenia i w innych celach badawczych, przez różne środowiska naukowe, stosujące odmienne metody badania. Korzystanie z wyników takich prac zawsze zmusza badacza do selekcji lektur. Niemniej jednak w tej publikacji brakuje co najmniej krótkiej informacji o pracach opierających się na analizie planów osiedli w badaniach wielu dziedzin nauki, które posługują się nimi jako źródłami i toczą się równolegle do badań historyków archiwistów lub przedstawicieli nauk opartych na podstawach matematycznych, tzn.

³ J.M. Stoksik, *Zjazdowy sąd komorniczy. Praktyka wytyczania granic przez Sąd Podkomorski*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. XVII, 2011, s. 25–46.

⁴ J.S. Tymowski, *Dziedzina władania na ziemiach polskich a jej granice w historycznym rozwoju*, „Przegląd Geodezyjny”, t. XXXIII, z. 7, 1961 s. 269–274; tenże, *Powstanie środowiska mierniczego w Polsce i zarys jego historii do I wojny światowej*, [w:] *Zarys historii organizacji społecznych geodetów polskich*, Warszawa 1970, s. 14–45.

⁵ A. Bogucki, *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 3, red. S. Kuczyński, Warszawa 1985, s. 129, 131–132.

⁶ J. Kurtyka, *Problem identyczności urzędów ziemskich krakowskich i nadwornych w wiekach XIV–XVI*, [w:] *Urzędy dworu monarchii dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych*, red. A. Gąsiorowski, R. Skowron, Kraków 1996, s. 31–39.

geodezji lub kartografii. Autorzy ci, na marginesie tych prac, opublikowali wyniki bardzo istotne dla omawianego tematu. Inspirujące są tu co najmniej dwie grupy tematyczne:

— po pierwsze, typologia siedliska i rozłógów osiedli, wiązana z możliwością datowania na tej podstawie powstania miejscowości. Chodzi o badania historyczne oraz historyczno-geograficzne, zwłaszcza nad morfogenezą wsi, nad zasięgiem osadnictwa średniowiecznego i formami wsi lokowanych na ziemiach polskich na prawie niemieckim. Na badania te wielki wpływ wywarły prace m.in. D. Hanneberga, A. Meitzena, A. Krenzlin, H.J. Nitz, J. Peltre'a, K. Fehna, T. Laliika, M. Dobrowskiej, J. Piskorskiego, H. Szulc; kwestię lokacyjnego rozmierzenia miast w pewnym stopniu naświetla cytowana w książce praca B. Krasnowolskiego⁷.

— po drugie — rekonstrukcja dawnego układu przestrzennego miast, w związku z badaniem przeniesienia w XVI–XVII w. na ziemię polskie włoskiej koncepcji epoki renesansu „miasta idealnego”, sprzężonego z ziemnymi fortyfikacjami, odmiennym niż w średniowieczu systemem obronnym. Badania te były prowadzone na podstawie dawnych planów osiedli, użytych jako źródło przez historyków wojskowości i historyków sztuki już przed II wojną (S. Herbst i J. Zachwatowicz⁸), urbanistów i architektów w latach pięćdziesiątych–siedemdziesiątych (W. Kalinowski, T. Zarębska, A. Miłobędzki).

Publikacje tych nurtów badań nie zostały dostatecznie uwzględnione. Niewykorzystanie ich skłoniło zapewne Autorkę do opinii, że prace związane z badaniem planów wielkoskalowych osiedli, m.in. Zamościa, zaczynają się w latach osiemdziesiątych XX wieku (s. 15), mimo iż wydawcy cytowanego tam katalogu planów miasta Zamościa XVII–XIX w., opublikowanego w 1980 r. (A. Pawłowska-Wielgus) na s. 243 pisze: „Za pierwszy katalog planów tego miasta należy uznać spis planów Zamościa zamieszczony w pracy S. Herbst i J. Zachwatowicza, *Twierdza Zamość*. Spis ten zawiera opis 43 planów od w. XVII do lat osiemdziesiątych XIX w.”⁹. Być może przyczynił się do tego choćby drukarski, który stworzył dodatkowo antytezę właściwego sensu tytułu pracy zbiorowej, w której został opublikowany cytowany katalog planów. Zamiast prawidłowego — *Zamość miasto idealne* [...], nawiązującego do koncepcji, która była badana interdyscyplinarnie dużo wcześniej, wydrukowano: *Zamość miasto realne* (na s. 15 i powtórzono błąd na s. 223). Są również braki z zakresu pozycji ściśle dotyczących polskich mierników. Na przykład pominięto pracę G. Myśliwskiego (1997)¹⁰.

Jakkolwiek Autorka zakłada zajmowanie się głównie wielkoskalowymi planami wsi, eliminując z pola zainteresowania mapy obejmujące większe obszary, tytuł pracy, zapowiadający opracowanie tematu do końca wieku XVIII (zwłaszcza wobec publikacji w omawianej książce mapy Deutscha dóbr pabianickich o dużym zasięgu, nr 43), wymagałby jednak paru zdań na temat zarządzonych jeszcze przez Marię Teresę, wielkoskalowych zdjęć terenów małopolskich, włączonych do Austrii po 1770 r. (starostwa Nowy Targ, Czorsztyn i Sącz) oraz po pierwszym rozbiorze (1772 r., bez starostwa spiskiego), to znaczy tzw. zdjęcia józefińskiego, rękopisu sporządzonego przez wojskowych kartografów austriackich, kierowanych przez ppłk. Miega,

⁷ D. Hanneberg, *Die älteren skandinavischen Ackermaße*, Lund Studies in Geography, seria B, nr 12, Lund 1955; A. Meitzen, *Ueberblick über die deutsche Kolonisation in den ehemaligen Polenländern*, Berlin 1898; A. Krenzlin, *Die Entstehungen der Gewannflur*, „Frankfurter Geogr.”, H. 25, 1961, cyt. za: H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław 1995, s. 12, także s. 41–58; H.J. Nitz, *Allgemeine und vergleichende Siedlungsgeographie*, Berlin 1998; *Genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa und seinen Nachbarräumen*, red. K. Fehn, Bd. 1–2, Bonn 1988; T. Lalik, *Przegląd badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce*, Warszawa 1953; J. Piskorski, *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i w początkach XIV w. na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Prace Komisji Historycznej PTPN, t. 41, Poznań 1990.

⁸ S. Herbst, J. Zachwatowicz, *Twierdza Zamość*, Warszawa 1936.

⁹ A. Pawłowska-Wielgus, *Plany i mapy Zamościa z XVII–XX wieku*, [w:] *Zamość miasto idealne*, red. J. Kowalczyk, Lublin 1980, s. 243.

¹⁰ G. Myśliwski, *Miary i miernicy na Mazowszu od XII do drugiej połowy XVI wieku*, „Kw.HKM”, R. XLV, 1997, nr 3–4, s. 319–348.

opierających się na tzw. wstępnej (lub „planszetojowej”) triangulacji i pomiarach Małopolski w latach 1779–1783, w podziale 1:28 800¹¹.

Jest to ważne ze względu na filiacje wielu małopolskich rękopiśmiennych planów wsi, datowanych co prawda na 1848 r., ale opracowanych zapewne na podstawie materiałów i map katastru józefińskiego w skali 1:2880, dokładnie dziesięciokrotnie większej od zdjęcia Miega. Wśród nich jest np. plan wsi Bibice¹², ważny, ponieważ stanowiący o nieco więcej niż półtora wieku późniejszy materiał do oceny wykonania omawianego i publikowanego planu tej samej wsi z roku 1676; w pracy J.M. Stoksik (s. 139 oraz ryc. 10) związanego z pomiarem przez krakowskiego geometrę, Gostiumowskiego.

W zakresie wzorów używanych do rozmiarowania gospodarstw rolnych w Małopolsce, Autorka stwierdza przewagę stosowania tam łana frankońskiego (niemieckiego), mierzonego 15-łokciową łaską, w innych zaś dzielnicach kraju — włóki flamandzkiej (w wersji średzkiej, chełmińskiej lub litewskiej), według miary 7,5 łokcia. Podkreśla słuszność wykazania w 1757 r. przez krakowskiego geometrę Sałszewicza, iż tzw. wielki łan frankoński, wymierzany łaską 14,5 łokcia, był oparty na błędnej interpretacji dawnych opisów w pracy Solskiego (s. 161).

Wydaje się, że przed wydaniem opinii o fikcyjności wielkiego łana frankońskiego należałoby uwzględnić następujące fakty: po pierwsze, ten sam geometra krakowski, Wawrzyniec Sałszewicz, parę lat później (w 1759 r.) badał wielkość gruntów wsi starostwa stężyckiego przy pomocy czterech różnej wielkości typów łanów. Wymierzył je na zlecenie Referendarii Koronnej, na podstawie małego łana frankońskiego. Pomiar ten został jednak w 1760 r. odwołany i sąd referendarski przyjął jako wzór dla tych wsi miarę łana wsi Swaty, ze starostwa Ryki, leżącej w bliskim sąsiedztwie, „jako w miedzach swoich pół łankowych zostających, na łany frankońskie większe wypadających”¹³.

Po drugie, łan teutoński genetycznie związany był z bardzo wczesnym systemem miar na obszarze Bawarii (określającym również wielkość łanów dla niewolnych oraz wolnych), który powstał jeszcze w okresie zróżnicowania wielkości miar, zależnego od stanowej przynależności właściciela lub użytkownika gruntu. W systemie miar bawarskich łan wielkości 729 000 łokci kwadratowych (czyli identyczny co do wielkości z polskim łanem teutońskim) stanowił podstawę pomiaru własności dla możnych, przy czym tamtejszy łan królewski (używany zapewne w szczególnych nadaniach władcy) wynosił 911 250 łok. kw.¹⁴ Na obszarze ziem polskich identyczną wielkość jak bawarskiego łana królewskiego odnotował Feliks Łoyko w przypadku *huby* sołectwa w Szubinie w XVIII w.¹⁵ Huba ta miała identyczny kształt i strukturę pomiaru jak łan frankoński większy (4050 łasek kw., albo 16 200 prętów kw.). Ponieważ była mierzona 15-łokciową łaską, miała większe wymiary, tzn. 911 250 łokci kw. Natomiast łan fr. wielki — przy pomiarze krótszą, 14½-łokciową łaską lub 7,25-łokciowym prętem — musiał mieć dokładnie 851 512,5 łok. kw.

¹¹ Kriegsarchiv we Wiedniu, sygn. B IX a 390, por. F. Osowski, *Stan pokrycia Polski materiałami kartograficznymi*, „Dokumentacja geograficzna”, z. 10, 1955, s. 3 i n.; B. Krasowski, *Kolekcja i prace Zakładu i Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej w Warszawie*, [w:] *Wśród starych map i atlasów Biblioteki Narodowej. Katalog*, red. B. Krasowski, Warszawa 1982, s. 63; por. informacje dotyczące opracowania tych map: www.iaepan.edu.pl/galicja (dostęp 17.11.2015).

¹² Por. reprodukcja w: H. Szulc, *Atlas Historyczny Wsi w Polsce*, Warszawa 2002, tabl. 115.

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Referendaria Koronna, ks. 28, k. 411–415; tamże, k. 429–430.

¹⁴ P. Stichling, *Die kulturgeschichtliche Bedeutung der Feldmaße*, „Zeitschrift der Vermessungswesen”, Jhrg. 76, H. 7, 1951, tab. s. 207–208; por. A. Dunin-Wąsowicz, *Wielkość średniowiecznego gospodarstwa rolnego i własność ziemi uprawnej na przykładzie wybranych regionów Europy środkowej*, „Roczniki Dziej. Społ. i Gosp.”, t. LXIII, 2003, s.79.

¹⁵ Biblioteka Czartoryskich, Kraków, Teki Łoyki, 1086, k. 210.

Po trzecie, łąn mały frankoński był repliką łąna teutońskiego na obszarach, gdzie używano do pomiarów łaski 14,5-łokciowej lub pręta 7,25 łokci. Taki teren można znaleźć także w Małopolsce, ponieważ żerdź użyta do pomiaru gruntu prebendy w Dalowicach w 1676 r. miała długość 7,25 łokci¹⁶.

Po czwarte, w Prusach w latach 1524–1525, na granicach z Warmią i Żmudzią wystąpiły również inne niż chełmińskie elementy miar, a mianowicie: długość mili odmienna od mili chełmińskiej, świadcząca o tym, że używano tam pręta 7,25 łokci¹⁷.

Jakkolwiek wykaz źródeł archiwalnych w omawianej pracy jest trudny do weryfikacji, ponieważ przy poszczególnych archiwach wymienia tylko sygnatury (s. 209–211), a tytuły rękopisów wykorzystanych przez Autorkę znajdują się w tekście i przypisach, można jednak stwierdzić, że cytowane wyżej Teki Łoyki z Biblioteki Czartoryskich (sygn. 1084, 1085 i 1086) nie zostały wykorzystane. Feliks Łoyko był członkiem Komisji Skarbu Koronnego, opracowującym dla celów reformy skarbowości państwa od 1772 r. analizy materiałów podatkowych przeszłości¹⁸. Teki oznaczone powyższymi sygnaturami zawierają wypisy do jego badań porównawczych nad wielu dawnymi miarami rolnymi, występującymi zarówno na ziemiach polskich, jak i w innych krajach europejskich.

Pomiary dokonywane przez małopolskich geometrów w XVII w. nie rozmięrały na ogół poszczególnych łąnów, tylko powierzchnię dużych niw, którą podawały często w prętach kwadratowych lub prętach łąnowych, przeliczając je z kolei na łąny niemieckie. System mierzenia dużych prostokątów (oprócz innych figur geometrycznych) jest widoczny na niektórych mapach małopolskich geometrów, np. na mapie Bibic i Luboczy w okolicach Krakowa, dla których zachował się również akt pomiaru gruntu wykonany przez Gostiumowskiego w 1676 r. Otóż wydaje się, że przyjęcie modelu miary łąna niemieckiego nie było w tym wypadku odwzorowaniem rzeczywistego dawnego rozmięra wsi, lecz zapewne praktyką geometrów małopolskich, stosowaną zgodnie z nakazami uniwersałów poborowych, które od XVI w. różnicowały opodatkowane jednostki zależnie od części kraju (włoka, łąn, źrebie, ślad, dworzyszczce itp.). Podobnie widoczna jest w drugiej połowie XVIII w. tendencja do przyrównywania przez geometrów krakowskich powierzchni gruntów wsi do łąnów rewizorskich, którą można wytłumaczyć przeprowadzaną w tym czasie, w skali państwa, lustracją łąnów wybranieckich opartych na 90-morgowym łąnie¹⁹.

Z błędów literowych, od których żadna publikacja nie jest wolna, przykry jest przy nazwisku znanego historyka mediewisty, Adama Wolffa (s. 226 — Wolf). Korekta nie usunęła także

¹⁶ Archiwum Narodowe Kraków, Rel. Castr. Crac., 169, k. 29 (? lub k. 23 niewyraźny wypis).

¹⁷ Milla o długości 13 050 łok. = 174 sznurów × 75 łok. = 180 sznurów × 72,5 łok. (a nie 13 500 łok. = 180 × 75 łok.), por. H. Witthöft, *Rute, Elle und Schuh in Preußen*, „Scripta Mercaturae”, Jhrg. 15, H. 1, 1981, s. 20, przyp. 66.

¹⁸ H. Madurowicz, *Feliks Łoyko*, [w:] *PSB*, t. XVIII/3, z. 78, Wrocław 1973, s. 450.

¹⁹ Akt pomiaru wsi Bibice z XVII w. zawiera uwagę, że wymierzono *tylko* 9 łąnów niemieckich. Wieś ta miała metrykę średniowieczną, stanowiąc własność klasztoru zwierzynieckiego. W 1564 r. pobór opłacała z 19 łąnów (*Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 1, Kraków 1980, s. 70). Podzielenie sumy powierzchni 9 łąnów niemieckich na 19 części daje wielkość 344 960 łok. kw., bardziej podobną do modelu łąna podgórskiego (388 800 łok. kw., E. Stamm, *Miary powierzchni w dawnej Polsce*, Kraków 1936, s. 41) niż do jakiegokolwiek innej jednostki miary gospodarstw rolnych, znanej teoretykom miernictwa tego czasu. Zwłaszcza, jeśli geometra odliczył nieużytki opisane na mapie, przeprowadzając wzorem szesnastowiecznej pomiaru włócznej tzw. „bonitację” gruntu. Zachowany na planach wsi z 1848 r. rysunek średniowiecznego układu niwowego i pasm, których wymiary można zrekonstruować na podstawie skali mapy, pozwala bardziej jeszcze uprawdopodobnić tę hipotezę. Podobnych argumentów dostarcza pomiar Luboczy, drugiej wsi Norbertanek zwierzynieckich, nadanej klasztorowi w 1256 r., która w 1530 r. opłacała pobór z 16½ łąna (tamże, cz. III, z. 3, Kraków 2000, s. 709–711). W 1676 r. wymierzono w niej jedynie 8½ niemieckiego łąna. Analogiczne przeliczenie powierzchni wykazuje wielkość łąna — 375 886 łok. kw., czyli wartość jeszcze bliższą powierzchni łąna podgórskiego.

błądu w dacie związanej z działalnością Komisji Edukacji Narodowej (s. 105, przyp. 229) — zamiast 1890 r. powinno być zapewne 1790.

Brak w tekście wzmianek lub przypisów dokumentujących związki z uczelnią krakowską kilku osób, które według indeksu figurują jedynie w tab. I (niezaopatrzonej w przypisy, s. 115–118), zapewne zostanie usunięty w kolejnej edycji. Podaję te osoby w układzie alfabetycznym: Blikowski Szymon, Biegaczewicz Wojciech, Brzeski Florian, Jonczewski Leonard, Niewieski F., Niewieski S., Orański A., Rudziewicz B., Siedlewski Celestyn, Szybalski I.

Przedstawione powyżej uwagi nie umniejszają wielkiej wartości omawianej monografii w zakresie ustaleń dotyczących kształtowania się zawodu geometry w środowisku Akademii Krakowskiej, trudnej w realizacji zbiorowej biografii zawodowej kilkuset osób, trudniących się miernictwem w XVI–XVIII w., i dorobku omawianych geodetów w postaci rejestrów pomiarowych i wielkoskalowych map. Na osobną uwagę zasługują starannie przygotowane do druku wielobarwne, unikalne, wczesne plany osiedli, opatrzone oddzielnym opisem (z wymiarami oryginału, pozwalającymi na ustalenie skali reprodukcji, s. 233–235), co umożliwi również wykorzystanie ich do dalszych badań.

Anna Dunin-Wąsowicz
(Warszawa)